

GENEZA ICONOSTASULUI CATEDRALEI ORTODOXE SÂRBE DIN TIMIȘOARA

Sașa Iașin*

Cuvinte cheie: Constantin Daniel, Mihajlo Janić, Josif Alexander Töpfer, Jozsef Habinger, Timișoara.
Keywords: Constantin Daniel, Mihajlo Janić, Josif Alexander Töpfer, Jozsef Habinger, Timișoara.

The genesis of the iconostasis of the Serbian orthodox cathedral from Timișoara (Abstract)

Searching the archive of the Serbian Orthodox Episcopate of Timișoara, one can observe an abundance of data regarding the most important events related to the works that were undertaken at the Serbian Orthodox Cathedral in Timișoara. Exceptional names in the field of church art and sculpture competed for the beautification of the most important edifice of Orthodoxy in Banat in the middle of the 19th century. The results of art historians research and the conclusions they came to, indisputable in terms of the authors' professionalism, brought many novelties, and the stated theme only wants to confirm, with historical data and archival documents, the exceptional activity of art makers in Banat.

Unul dintre cele mai reprezentative monumente ale barocului în Banat este catedrala ortodoxă sârbă din Timișoara consacrată Înălțării Domnului. Conform datelor istorice pe locul actual al catedralei a existat alt lăcaș de cult care a fost mistuit de flăcări în anul 1737 în timpul episcopului Nikola Dimitriević¹. Până la venirea pe tronul episcopal a mitropolitului de Niș, Georgije Popović, slujbele se oficiau în biserica Sfântu Gheorghe, iar prin strădania acestuia, vrednic de pomenire, episcop a fost construită actuala catedrală episcopală. În această biserică a fost așezat iconostasul pictat de Stefan Tenecki², care a rămas în biserică până la cre-

area unor condiții optime financiare care să permită achiziționarea unui nou iconostas.

Ideea înlocuirii vechiului iconostas a fost înaintată încă din anul 1811. La ședința consiliului parohial din data de 13 decembrie 1811, episcopul Nikola Popović a făcut cunoscut faptul că nobilul Petar Malenitza de Sztamora³ a donat suma de 2.000 de forinți pentru achiziționarea unui nou iconostas. Nu sunt cunoscute motivele pentru care vechiul iconostas pictat de Stefan Tenecki nu a fost agreat de credincioșii și consilierii parohiali, această donație rămânând primul indiciu al planurilor de restaurare a interiorului bisericii catedrale din Timișoara. La ședința menționată nu s-au luat măsuri imediate pentru achiziția unui nou iconostas, ci doar s-a mulțumit nobilului Malenitza pen-

* Episcopia Ortodoxă Sârbă de Timișoara, Piața Unirii nr. 4; e-mail: isidora_iasin@yahoo.com.

¹ Сава (Вуковић), епископ шумадјски, Епископ Николај (Димитријевић), епископ темишварски (1728–1744), *Темишварски зборник*, Нови Сад (2001), 113–124, 120.

² Stefan Tenecki este unul dintre cei mai importanți și prolifici pictori ai perioadei barocului în Banat. Lucrările sale au depășit spațiul Banatului ajungând la Șiria, Arad, Lipova, Blaj, până la Mănăstirea Krušedol din Srem și Pesta. A pictat la Gașca (1749), Bezdin (1753), Arad (1757, 1767, 1769, 1772, 1790), Vilovo (1752), Becej (1752), Pesta (1760), Stari Slankamen (1764), Lugoj (1764), Blaj (1765), Ruma (1772), Miniș (1775), Pecica (1777), Șimand (1777), Bekes, Sentes, Lipova (1785), Timișoara (1785), Șiria (1788–1789), Nadab (1792) și Certege (1798). (Jovan Kolundžija, Moștenirea pictorului Stefan Tenecki în Episcopia Sremului, *Patrimoniu și patrimonializare*, București, 2018, 42–63, 44).

³ Familia nobiliară Malenitza (Маленица) își are originea de la Josif Malenitza, ginerele căpitanului Jovan Tekelija de Vizes și Kevermes, care a cumpărat domeniul de la Gai și Stamura, primind cu titlul nobiliar și predicatul de Sztamura. Dintre membrii marcanți ai acestei familii amintim pe Nikola, care a fost unul dintre membrii prestigioasei asociații Matica Srpska în anul 1838. Membru al acestei asociații a fost și Jovan Malenitza în anul 1840. Familia Malenitza a jucat un rol important în viața culturală a Timișoarei, amintindu-se balul de caritate organizat de Nikola în luna februarie 1842 la Timișoara. Nobilul Petar Malenitza a întreprins mai multe activități diplomatice la Viena, iar la întoarcerea dintr-o astfel de călătorie a murit de infarct la Zemun în luna august 1856 (*Летопис Матице српске*, Нови Сад (1873); *Сербске народне новине*, Будим, 1842).

tru donația făcută⁴. Chiar dacă s-a așteptat un timp îndelungat, fără a se întreprinde vreo acțiune concretă, ideea nu a fost abandonată. În cursul anului 1818, episcopii bisericești⁵ au fost împuterniciți să obțină autorizațiile necesare și planul unui nou iconostas. În ședința consiliului parohial din data de 20 februarie 1819, episcopii au făcut cunoscut faptul că pentru întreg mobilierul bisericesc, adică iconostas, stranele pentru cântăreți, tronul Maicii Domnului și tronul arhieresc, precum și scaunele pentru credincioși, sumele se ridică între 30.000 și 40.000 de forinți, sume de care oficiul parohial nu dispunea. De aceea s-a hotărât ca toate lucrările să se desfășoare în etape, iar episcopilor le-a fost solicitat ca ei să justifice sumele defalcate aferente fiecărei lucrări, dar mai ales în ceea ce privește noul iconostas⁶. Ideea susținută de Petar Malenitza a fost continuată și de fiul acestuia Nikola, care a donat încă 1.000 de forinți în argint pentru noul iconostas, cu mențiunea ca fondurile astfel adunate să fie păstrate în vistieria parohială, fără a fi cheltuite, iar la momentul oportun să fie folosite exclusiv pentru noul iconostas⁷.

Pentru realizarea planului noului iconostas au fost desemnați Nikola Malenitza de Sztamora, senatorul nobilul Ilarion Vlahovich de Dragomirestye⁸, avocatul consistoriului Dimitrije Kuzmanović, nobilul Nikola Gyuricsko de Modos⁹, nobilul Kiril

Georgievics de Apadia¹⁰, Mihail Šević și episcopii bisericești. Aceștia au fost îndrumați să caute un plan nou al iconostasului *care să fie pe gustul timpului* având ca exemplu iconostasul bisericii din Panciova (Pančevo), dorindu-se astfel execuția noului iconostas din ghips¹¹. Ideea unui iconostas din ghips, însă nu a fost agreată de comunitate, hotărându-se tocmera unui sculptor pentru realizarea iconostasului din lemn de tei. În toamna anului 1833 o comisie a comunității bisericești a poposit la Arad pentru a vedea lucrările arădeanului Mihajlo Janić. Având în vedere *calitatea și exactitatea execuției*, acesta a fost invitat la Timișoara pentru a depune oferta lui în ceea ce privește sculptura unui nou iconostas al bisericii catedrale. Membrii consiliului s-au întâlnit cu Janić la data de 5 noiembrie 1833, iar o comisie formată din episcopii bisericești, Nikola Gyuricsko de Modos, Atanasie Zvekić și Avram Duzi a fost împuternicită să semneze un contract cu acesta pentru a putea fi demarate lucrările necesare¹². La mijlocul anului 1835 consiliul parohial s-a arătat nemulțumit de faptul că lucrările întârziu, fapt pentru care l-au invitat pe Janić să se înfățișeze în fața consiliului pentru a da detalii despre stadiul lucrărilor¹³. Această cerere a consiliului parohial a venit după ce pictorul Sava Petrović¹⁴ și-a oferit serviciile pentru pictura noului iconostas, forțându-l astfel pe Janić să finalizeze lucrările începute la iconostas¹⁵.

Deoarece lucrările au început să avanseze s-a pus problema demontării vechiului iconostas. La data de 20 iulie 1835 episcopul Andrei Trandafir a făcut cunoscut faptul că nobilul Constantin

⁴ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. I, nr. 2 din 13.12.1811.

⁵ Administratorii bunurilor bisericești, aleși din rândul comunității bisericești cu un mandat de patru ani.

⁶ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. I, nr. 4 din 20.02.1819.

⁷ *Ibidem*, nr. 5 din 23.05.1826.

⁸ Familia Vlahovich (Vlahović) a cumpărat la mijlocul secolului al XIX-lea domeniul de la Dragomirești (județul Timiș). Familia Vlahovichs a avut un rol important în viața socială, culturală și religioasă a orașului Timișoara. Ilarion (Hillarions) Vlahovich a ocupat funcția de senator al orașului, iar apoi și primar, iar Pavle Vlahovich a fost preot paroh al catedralei episcopale. Familia a fost o susținătoare ferventă a reformelor lui Vuk Stefanović Karadžić. (Y 1 – A Magyar Országos Levéltár Levéltára – Általános iratok – 61/1903. OL szám; HU MNL OL A 130 – Illésy – 1v – 1010; Вук Стефановић Караџић, *Српске народне песме*, Беч, 1846).

⁹ Nikola Gyuricsko, prim procuror al judecătoriei din Timișoara a primit recunoașterea titlului nobiliar la data de 5 ianuarie 1827, iar fratele său Pavle a fost angajat al Camerei aulice maghiare. Familia de origine aromână a sporit foarte mult în bogăție, având o avere impresionantă la mijlocul secolului al XIX-lea. A avut mai multe domenii în Timișoara dar și la Madoš (Serbia) de unde a primit și predicatul *de Modos* (A 57 – Magyar Kancellárai Levéltár – *Libri regii* – 65. kötet – 287 – 291. Oldal; A 39 – Magyar Kancellárai Levéltár – *Acta generalia* – 1827 – N°. 578; HU MNL OL A 57 – 65 – 0194).

¹⁰ Familia Georgevits a obținut titlul nobiliar și domeniul de la Apadia la data de 6 septembrie 1823 (A 57 – Magyar Kancellárai Levéltár – *Libri regii* – 64. kötet – 866 – 871. Oldal; A 39 – Magyar Kancellárai Levéltár – *Acta generalia* – 1823 – N°. 12179; HU MNL OL A 57 – 64 – 0546). Membrii acestei familii au avut funcții importante în administrația comitatensă, dar mai ales în armata maghiară.

¹¹ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. II, nr. 39 din 31.03.1830.

¹² *Ibidem*, nr. 185 din 05.11.1833.

¹³ *Ibidem*, nr. 263 din 08.07.1835.

¹⁴ Sava Petrović (Izvin, 1794 – Timișoara, 9 iunie 1857), portretist și pictor de icoane, a învățat să picteze la Arsa Teodorović. A pictat biserica din Gelu (județul Timiș) în anul 1812, iconostasul bisericii din Batanya (Ungaria) în anul 1820, iar anul următor iconostasul bisericii sârbe din Timișoara-Mehala. A pictat mai multe portrete printre care portretul senatorului timișorean Ferencz Majer, episcopului Justin Jovanović și mai multe portrete ale stareților de la Mănăstirea Bezdin. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Историјски и културни споменици Срба у румунском Банату*, Темишвар, 2008).

¹⁵ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. II, nr. 262 din 08.07.1835.

Dadanyi de Giulvesz¹⁶ dorește să cumpere vechiul iconostas pentru suma de 300 de forinți în argint. Din dezbaterea ținută în cadrul ședinței consiliului parohial putem deduce că au mai existat și alte oferte pentru achiziționarea acestui iconostas, dar care erau cu mult inferioare acesteia. De aceea consiliul parohial a hotărât ca iconostasul să fie vândut nobilului Dadanyi iar suma obținută să fie predată custodelui Mihailo Šević care o va folosi doar pentru achitarea lucrărilor la noul iconostas¹⁷. Nu sunt cunoscute motivele pentru care Dadanyi a renunțat să cumpere vechiul iconostas, dar cert este că la începutul anului 1836 nobilul Jovan Stojanovics de Latzunas a oferit suma de 500 de forinți în argint pentru achiziția acestui iconostas. În oferta lui Sztojanovics se arată că acesta va fi montat în biserica parohială din Cuveșdia, județul Arad (Говежджанско обшчество). Consiliul parohial a hotărât să încheie un contract de vânzare cumpărare cu comunitatea din Cuveșdia, prin care era stipulată plata celor 500 de forinți până la finele lunii octombrie 1836¹⁸. Cercetările de până acum sunt în măsură doar să ofere o ipoteză de lucru asupra traseului urmat de vechiul iconostas pictat de Stefan Tenecki. Istoriografia maghiară amintește de faptul că domeniul Temeskövesd (Cuveșdia, județul Arad) a fost în proprietatea lui Jovan Sztojanovics încă din anul 1815¹⁹. Având în vedere că în această localitate baronul Sztojanovics a zidit o biserică în anul 1832, cel mai probabil iconostasul a fost achiziționat pentru acest lăcaș de cult. Cel mai probabil acest iconostas a fost transferat la Cuveșdia, unde a rămas până în anul 1844, când pe domeniul baronului Sztojanovics la Lățunaș a fost zidită biserica din piatră consacrată Sfântului Pantelimon. Ulterior întreaga comunitate ortodoxă, în afară de familia baronului, a trecut la uniație în anul 1856, iconostasul rămânând în proprietatea bisericii unite din localitate unde se află și astăzi²⁰.

¹⁶ Familia Dadanyi este o veche familie medievală nobiliară cu origini mingreliene. Naum Dadanyi a primit reconfirmarea titlului nobiliar după ce a cumpărat domeniul de la Giulváz (județul Timiș) la data de 30 ianuarie 1784. Familia a fost înrudită cu cele mai importante familii nobiliare din Banat printre care amintim familia Gyika și Tekelija (A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Libri regii* – 53. kötet – 27 – 31 oldal; A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Acta generalia* – 1784 – N°. 1790; HU MNL OL A 57 – 53 – 0010).

¹⁷ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. II, nr. 272 din 20.07.1835.

¹⁸ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. III, nr. 311 din 19.04.1836.

¹⁹ Kovách Géza, *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848*, Szeged (1998), 283.

²⁰ PSS Dr. Demetriu Radu, *Dieceasa Lugoșului*, Lugoj (1903), 332–333.

După oferta lui Sava Petrović, în curând a fost înregistrată și oferta lui Nikola Aleksic²¹. Acesta a invitat o comisie a consiliului parohial pentru a o convinge în privința *calității și acurateții* lucrărilor sale de la Mohol (Serbia). Consiliul parohial a împuternicit o delegație formată din arhimandritul mănăstirii Sfântul Gheorghe Samuilo Maširević²², protopopul Jovan Vasić, Mihajlo Šević, Arcadije Pajić și episcopul Jovan Demetrović, să se deplaseze la Mohol pentru a putea vedea pictura lui Aleksic din biserica ortodoxă²³.

La data de 16 august 1836 Constantin Daniel²⁴ a înaintat consiliului parohial²⁵ oferta sa pentru 63

²¹ Nikola Aleksic (Stari Bečej, 1808 – Arad, 1 ianuarie 1873) aparține unei însemnate familii care a dat mai mulți pictori. Un reprezentant fidel al biedermeier-ului, a învățat în atelierul pictorului Arsa Teodorović, iar între anii 1828 – 1830 se află la studiile academiei din Viena. A călătorit prin Italia și a pictat mai multe portrete ale ofițerilor sârbi din armata austriacă. Din anul 1837 s-a stabilit la Kikinda, iar din anul 1840 s-a stabilit inițial la Timișoara, iar în scurt timp la Arad. Printre lucrările sale amintim iconostase și pictura murală de la Mol (1837), Fibiș (1838), Banatsko Arandelovo (1839), Cuvin (1841), Sâmbăteru (1844), Sânmartinul Sârbesc (1845), Arad (1845–1846), Sânpetru Mare (1846), Elemir (1847), Novi Kneževac (1848), Kumano (1854), Novo Miloševo (1855), Mokrin (1857), Radojevo (1858), Melenci (1859), Becicherecul Mic (1861), Variaș (1862), Arad (1863), Micălaca (1867), Gospodinci (1868–1869), Ostojićevo (1870–1871). De asemenea a lucrat și pentru bisericile din Căpâlnaș, Sabathaz și Sânnicolaul Mare (Олга Микић, *Никола Алексић*, Нови Сад, 1974).

²² Samuilo Maširević (Sombor, 16 ianuarie 1804 – Sremski Karlovci, 20 ianuarie 1870) a ocupat funcția de stareț al mănăstirilor Sfântu Gheorghe și Bezdin. În timpul episcopului Pantelejmon Živković a ocupat funcția de locțiitor al episcopului, ulterior fiind numit episcop de Timișoara din anul 1853. La sinodul mitropolitan a fost ales patriarh al sârbilor în anul 1864 (Сава, епископ шумадјски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац, 1996, 437).

²³ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. III, nr. 312 din 19.04.1836.

²⁴ Constantin Daniel (Константин Данил) (Lugoj, 1798/1802 – Becicherecul Mare, 25 mai 1873) iconograf, pictor și portretist a cărui personalitate misterioasă încă suscită interesul cercetătorilor. A învățat în atelierul pictorului Arsa Teodorović, existând presupunerea că a poposit și la Academia de la Viena sau München. A pictat mai multe portrete printre care cel al arhimandritului Pavle Kengelas. Pornind de la portretele lui Daniel, protopopul Arsenović din Panciova la invitat să picteze iconostasul acestei biserici. În anul 1833 Daniel a pictat și iconostasul bisericii din Uzdin (Serbia). După finalizarea lucrărilor la Timișoara a fost ales să picteze iconostasul din Jarkovac (Serbia), despre care istoricii de artă afirmă că este una dintre cele mai mature lucrări ale lui Daniel (Adrian Negru, *Constantin Daniel*, Panciova, 1996).

²⁵ Ședințele consiliului parohial s-au ținut sub președinția lui Stefan Georgevics de Apadia și a protopopului Jovan Vasić, precum și a preotului Pavle Vlahovits, iar din consiliul parohial făceau parte senatorul Ilarion Vlahovits de Dragomirestye,

de icoane, care urmau a fi puse pe catapeteasma catedralei, pentru a căror execuție a cerut suma de 8.110 de forinți în argint. Totodată Daniel s-a obligat ca fiecare lucrare a sa pentru acest iconostas să fie trimisă unei comisii de specialitate care să examineze și să ofere aprobare pentru punerea în valoare a acesteia²⁶. La data respectivă consiliul parohial a luat la cunoștință că pictorul a avut deja o reputație în rândul pictorilor care activau în Banat. Membrii consiliului au fost încântați mai ales de lucrările sale de la Panciova, dar totodată i-au cerut să aducă pentru exemplificare o icoană pe care a pictat-o pentru iconostasul din Uzdin. Daniel urma să se înfățișeze în fața consiliului parohial cu lucrarea sa comandată pentru biserica din Uzdin la data de 27 august a aceluiași an²⁷. Conform înțelegerii Daniel s-a înfățișat în fața comisiei consiliului parohial la data stabilită cu două icoane de la Uzdin, având ca temă Nașterea lui Hristos și Tăierea împrejur. Totodată a reconfirmat oferta sa în valoare de 8.110 forinți în argint pentru 63 de icoane precum și obligativitatea de a obține avizele necesare ale unei comisii de specialitate. Consiliul a hotărât să rețină lucrările lui Daniel și să ceară alte păreri pentru a se putea edifica asupra calității dar și a prețului pentru lucrările sale²⁸.

Concomitent cu lucrările lui Daniel, consiliul parohial a demarat și lucrările pentru mobilierul bisericesc. Mihajlo Janić din Arad a fost tocmnit pentru a executa o parte a mobilierul bisericesc (scaune, strane pentru cântăreți, tronul episcopal și tronul Maicii Domnului) din lemn de tei. Spre finalizarea lucrărilor Janić a cerut ca pe lângă plata promisă să primească și o primă în valoare de 650 de forinți. Consiliul parohial a hotărât că i se cuvine o prima în valoare de 500 de forinți cu mențiunea că, după finalizarea lucrărilor la iconostas nu va mai avea dreptul să ceară altă primă²⁹.

În ședința consiliul parohial din data de 01.11/20.10.1836 au fost dezbătute și ofertele înaintate de Sava Petrović și Nikola Aleksic. Având în vedere că la licitațiile organizate de consiliul parohial au mai apărut și alți ofertanți, Constantin

Daniel a înaintat o ofertă mai mică decât cea precedentă în valoare de 8.000 de forinți în argint, dar totuși cu mult mai mare decât a celorlalți doi ofertanți. Sava Petrović și Nikola Aleksic și-au oferit serviciile contra sumei de 6.000 de forinți în argint³⁰. Consiliul parohial a examinat o icoană pictată de Aleksic și a ajuns la concluzia că aceasta corespunde *din punct de vedere estetic și artistic, că este executată corect și după modelul nostru vechi grecesc* (ortodox n.n.) *și este cu mult mai bună decât celelalte lucrări*. Aleksic a acceptat să execute pictura iconostasului pentru suma de 4.000 de forinți, iar pe timpul lucrărilor a cerut un apartament compus din două camere și o bucătărie. Oferta înaintată de acesta cuprindea și pictura stranelor și a tronurilor, precum și a ripidelor, iar termenul de execuție al lucrărilor avea să fie de doi ani și jumătate, cu mențiunea că lucrările de pictură aveau să înceapă la data de 1 mai 1837. Având în vedere că oferta lui Aleksic a fost cea mai avantajoasă din punct de vedere financiar dar și cu un grad înalt de apreciere a calității artistice din partea comisiei, s-a hotărât ca executarea picturii catapetesmei să fie încredințată lui Nikola Aleksic³¹.

Din desfășurarea evenimentelor putem deduce că păreri credincioșilor au fost împărțite, iar consiliul parohial obligat din nou să hotărască asupra încredințării lucrărilor de pictură a iconostasului catedralei episcopale. *Această lucrare importantă care să mărturisească de-a lungul secolelor* nu trebuia să fie umbrată de exigențele pecuniare, dar totodată să fie executată în concordanță cu erminiile acceptate de autoritatea ecleziastică. De aceea consiliul a hotărât la data de 12/24 ianuarie 1837 ca cei doi pictori, respectiv Nikola Aleksic și Constantin Daniel să execute două picturi cu scena Înălțării Domnului (hramul catedralei episcopale) pe lemn, de dimensiuni identice în șase săptămâni. Aceste lucrări aveau apoi să fie trimise, pe cheltuiiala consiliului parohial, la Academia din Viena spre a fi examinate. La finalul examinării Academia trebuia să înainteze consiliului parohial concluziile în ceea ce privește exactitatea și corectitudinea în execuție a lucrărilor celor doi pictori. Din hotărârea consiliului putem deduce că alegerea viitorului pictor al catapetesmei catedralei episcopale, în mare măsură, depindea de concluziile și recomandările academiei vieneze³². Totodată autorul lucrării recomandate de academia vieneză avea să fie recompensat cu 100 de forinți pentru lucrarea oferită. Datele istorice care ne sunt la dispoziție nu semnaleză

Nikola Malenitza de Sztamora, Nikola și Pavle Gyiurisko de Modos, notarul Ilia Gruics, Avram Duzi, avocatul Aleksandar Bugarski, Zonia Trandafir, Jovan Demetrović, Jovan Zvekić, Mihajlo Živanović, Stefan Sandrović, Nikolaj Popović, Teofan Janković, Sofronia Grujić, Jovan Petrović, Dimitrie Nikolics de Rudna, Nikifor Colaković, Pavle Stajić și Nektarie Mihailović.

²⁶ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. III, nr. 315 din 16.08.1836.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, nr. 319 din 27.08.1836.

²⁹ *Ibidem*, nr. 315 din 01.11/20.10.1836.

³⁰ *Ibidem*, nr. 332 din 01.11/20.10.1836.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, nr. 338 din 12.01/24.01.1837.

vreun răspuns al academiei vieneze, drept urmare nu putem spune cu siguranță care dintre cei doi pictori a fost preferat. Cert este faptul că s-a hotărât organizarea unei licitații și nu o atribuire directă a executării lucrărilor amintite.

Pentru a se preîntâmpina orice dubiu asupra transparenței și a se oferi șanse egale tuturor competitorilor, consiliul parohial a hotărât să organizeze un concurs pentru executarea lucrărilor de pictură, sculptură și aurire a iconostasului. În ședința consiliului s-a hotărât ca să fie trimise câte două anunțuri în presa de la Budapesta și Timișoara prin care se anunța organizarea concursului pentru aceste lucrări, care a fost fixat la data de 5/17 septembrie 1837³³. Concursul s-a desfășurat după cum era prevăzut în zilele de 5/17 și 6/18 septembrie 1837 sub președinția protopopului Jovan Vasić, primarului Ilarion Vlahovitch de Dragomirestye și parohului Pavle Vlahovich³⁴. După publicarea anunțului în presa timișoreană și cea din Budapesta, s-au înscris în total 10 ofertanți, câte cinci pentru pictură și câte cinci pentru lucrările de aurire a iconostasului. Pentru aurirea iconostasului s-au înscris Jovan Flecher din Pesta (12.600 f), Karl Rusler din Pecsuj (13.905 f), Joannes Keltz din Oradea (12.984 f), Gligorije Nedović și Georgije Petrović din Timișoara (12.500 f) și Aleksie Teodorović din Timișoara (11.500 f). Pentru cele 63 de piese de pe iconostas au înaintat oferte pictorii Constantin Daniel din Timișoara (6.500 f), Leonid Müller din Dresda (6.000 f)³⁵, Karl Villandt (6.200 f), Nikola

Aleksić din Kikinda (4.000 f) și Sava Petrović din Timișoara (3.900 f). Deoarece toți candidații au prezentat lucrări excepționale, având în vedere ofertele finale înaintate de ofertanți³⁶ s-a dispus ca acestea să fie supuse votului consiliului parohial. După numărarea voturilor Nedović și Petrović au obținut 30 de voturi, în timp ce Flecher 5, Gusler 1, Keltz 1 și Teodorović 1 vot. Cu ocazia votării pentru alegerea pictorului, Daniel a obținut 27 de voturi, Aleksić 6, Petrović 2, iar Müller și Villandt nu au obținut nici un vot. Voturile au arătat incontestabil care au fost preferințele timișorenilor, astfel lucrările au fost atribuite lui Constantin Daniel, pentru suma de 6.000 forinți³⁷, respectiv Gligorije Nedović și Georgije Petrović, pentru suma de 12.000 de forinți. A fost constituită și o comisie specială care avea să se ocupe de redactarea contractului și stabilirea termenilor de contractare. Această comisie, care a avut și datoria de a se îngriji de bunul mers al lucrărilor, a fost alcătuită din: preotul paroh Pavle Vlahović, Pavle Gyuricsko de Modos, avocatul consistorial Marko Popović, profesorul de drept Atanasije Zvekić, avocatul Maksim Simonović, negustorul Mihailo Šević și negustorul Arkadije Pejić. Comisia avea datoria ca până la următoarea ședință să întocmească contractele și să le înainteze consiliului spre aprobare. Totodată episcopii au fost împuterniciți, ca în conformitate cu termenii contractuali, să elibereze sumele

³³ *Ibidem*, nr. 374 din 17.06.1837.

³⁴ Acest concurs s-a desfășurat în prezența tuturor membrilor consiliului parohial: Mihail Georgevits de Apadia, Milos Jovanovics de Poganestye, Pavle Gyuricsko de Modos, avocatul consistorial Marko Popović, prim judecător Atanasie Zvekić, avocatul Maksim Simonović, Dimitrie Markovits de Zsena, avocatul Pavle Veselinović, Konstantin Derdanović, arhivistul Jovan Kozulović, Danilo de Milenkovits, Konstantin Franke, avocatul Dimitrie Șerban, notarul Konstantin Popović, Georgije Georgievics de Apadia, inginerul Iosif Subotić, Mihailo Šević, Jovan Kojadinović, Arkadie Pejić, Mihailo Živanović, Konstantin Nikolić, Nedeljko Georgievics, Sofronie Grujić, vice notarul Ilia Grujić, Kiril Mišić, Nikifor Colaković, Gligorie Tomić, Konstantin Trailă, Jovan Jugović, Dimitrie Cepeș, Jovan Petrović Sabo, Nikola Popović, Teofan Janković, Joakim Bălan, Jovan Zvekić, Stevan Vasiljević, cizmarul Georgije Popović, cizmarul Georgije Marinković, Vasile Stanoiević, avocatul Arkadie Pavlović, Adam Meković, secretarul Pavle Roza Mihailović (AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. III, nr. 389 din 05/17 și 06/18.09.1836).

³⁵ Carl Leonidas Müller s-a născut în anul 1803 la Meissen (Germania) și a urmat cursurile Academiei de la Dresda, fiind unul dintre cei mai apreciați studenți ai săi. După un scurt popas la Academia din München a continuat să trăiască la Zwecke lângă Viena, iar mai apoi s-a întors la Dresda (Georg

Kaspar Nagler, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon*, Vol. 11, Leipzig, 1936, 64).

³⁶ Între timp ofertanții pentru poleire și-au reactualizat ofertele: Jovan Flecher din Pesta (12.600 f – 12.300 f), Karl Rusler din Pecsuj (13905 f – 12.250 f), Joannes Keltz din Oradea (12984 f), Gligorije Nedović și Georgije Petrović din Timișoara (12500 f – 12.000 f) și Aleksije Teodorović din Timișoara (11.500 f – 11.250 f).

³⁷ Această hotărâre a fost atacată în instanță de Sava Petrović, acesta afirmând că lucrarea a fost cedată mai întâi lui, iar ca urmare a presiunilor exercitate, lucrarea a fost totuși încredințată lui Daniel chiar la un preț mult mai mare. De aceea, recomanda Petrović, ca să fie trimise din nou câte o pictură de a sa și a lui Daniel la Academia din Viena sau chiar la altă instituție de prestigiu, iar consiliul parohial să fie obligat să încredințeze lucrarea celui care va fi nominalizat de instituția competentă. Consiliul parohial, pe de altă parte, a menționat faptul că la votul final nu a contat prețul ofertei, ci a contat numărul voturilor și preferințele consilierilor. Pentru membrii consiliului, se arăta mai departe în comunicat, prestigiul lui Daniel a fost recunoscut prin lucrările de excepție pe care le-a adus în fața lor drept dovadă a iscusinței sale. Toate acestea au fost comunicate primăriei timișorene, cu mențiunea că au fost semnate și contractele pentru execuție, drept pentru care consiliul parohial nu mai poate lua în discuție o eventuală rezilierea a contractului cu Daniel (AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. III, nr. 407 din 24.12. 1837).

datorate executanților la data și în cuantumul stabilit. Contractele au fost înaintate consistoriului episcopiei pentru ratificare iar primarul Ilarion Vlahovich a fost îndrumat să-l informeze verbal pe episcopul diecezan cu hotărârile luate, precum și să ceară binecuvântarea arhierescă pentru începutul lucrărilor³⁸. Grijă pentru noul iconostas și mobilierul bisericesc a coincis și cu restaurarea picturii murale. Astfel epitropii bisericești au fost împuterniciți să se adreseze unei echipe de *mauer maister* care să șteargă vechea pictură și să vopsească în alb bolta bisericii. Materialul arhivistic oferă indicii prețioase conform cărora Josif Habinger a fost tocmnit pentru această lucrare. La începutul anului 1843 acesta a cerut să-i fie plătită suma de 50 de forinți în argint drept rest de plată pentru lucrările efectuate³⁹. Cercetările întreprinse de până acum nu sunt în măsură să arate structura și compoziția vechii picturi murale care a fost fie ștearsă fie a fost acoperită cu un strat de vopsea/var sau mortar peste care a fost executată actuala pictură⁴⁰.

Editarea contractelor pentru pictura și poleirea iconostasului au fost finalizate relativ repede, deoarece la data de 16 septembrie 1837 aurarii Petrović și Nedović au cerut conducerii parohiale să fie introdus printre executanți și numele lui Aleksije Teodorović, care urma să lucreze alături de cei doi. Consiliul parohial și-a rezervat dreptul de a nu schimba clauzele contractului precum și executanții, lăsând totuși la dispoziția acestora posibilitatea de a subcontracta ajutoare pentru finalizarea lucrării. Pe lângă această derogare, titularii contractului aveau toată responsabilitatea față de calitatea și execuția lucrărilor⁴¹. Cu toate acestea, cheltuielile la care a fost supusă visteria parohială cu ocazia construirii edificiului din imediata apropiere a bisericii au condiționat oprirea temporară a lucrărilor la iconostas. Contractele redactate prevedeau ca pentru pictura iconostasului să fie achitată în avans suma de 2.500 de forinți, iar pentru poleirea cu aur suma de 1.300 de forinți. Cu toate acestea a rămas un rest de plată în valoare de 2.000 de forinți pentru frații Janić care lucrau la sculptura iconostasului și a mobilierului bisericesc. Având în vedere că la toate acestea se adăugau și cheltuielile curente, epitropii bisericii au fost îndemnați

să amâne semnarea contractelor, iar Daniel și cei doi aurari rugați să acorde un răgaz pentru plata avansului⁴². Comisia de supraveghere a înaintat consiliului parohial un raport privitor la conținutul contractelor de execuție. Raportul preciza că au fost făcute toate corecturile de rigoare, iar contractele care sunt pregătite pentru a fi semnate oferă o siguranță sporită în fața oricăror vicii de procedură⁴³.

Astfel semnate, contractele au permis începerea lucrărilor. La începutul lunii decembrie 1837 Constantin Daniel a cerut să-i fie plătită suma de 2.500 de forinți reprezentând avansul pentru pictura iconostasului. Pentru a nu fi întârziate lucrările, epitropii bisericești au fost împuterniciți de consiliul parohial să împrumute suma de 1.000 de forinți de la persoane private cu o dobândă maximă de 6%, ca împreună cu lichiditățile care se aflau în visteria parohială să fie plătită prima rată lui Daniel⁴⁴. Astfel putem presupune că Daniel a început lucrările la pictura iconostasului la sfârșitul anului 1837 sau începutul anului 1838. Edificarea asupra momentului în care a început pictura iconostasului vine din partea membrilor consiliului care au informat conducerea oficiului parohial că Daniel a început să picteze primele icoane în luna mai 1838. Conform articolelor 2, 3 și 4 din contractul de execuție, a fost înființată o comisie care avea datoria să supravegheze lucrările, adică la anumite intervale de timp să verifice stadiul lucrărilor și să se îngrijească de respectarea tuturor termenilor stipulați în contract. Din comisie făceau parte: arhimandritul mănăstirii Bezdin Platon Atanacković, arhimandritul mănăstirii Sfântu Gheorghe Samuilo Maširević, protopopul Jovan Vasić, parohul Pavle Vlahovich, primarul Ilarion Vlahovich, Nikola Gyuricsko de Modos, Ilia Gruić, prim avocatul Atanasije Zvekić, Marko Popović, Avram Duzi, Mihail Šević precum și epitropii bisericești⁴⁵. Aceștia au recurs de câteva ori la avertismente scrise adresate lui Janić și Daniel pentru a grăbi lucrările, fiind nemulțumiți de numărul de icoane finalizate⁴⁶. Daniel însă nu a răspuns prompt criticilor aduse, astfel că oficiul parohial s-a văzut nevoit ca și în luna martie să-l atenționeze în privința stadiului lucrărilor. De data aceasta Daniel a fost atenționat că în cazul în care nu va arăta comisiei în ce stadiu se află lucrările,

³⁸ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. III, nr. 389 din 5/17 și 6/18.09.1837.

³⁹ APOSTC – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. VI, nr. 695 din 26.02.1843.

⁴⁰ AEOST – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. III, nr. 390 din 17.06.1837.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 397 din 26.09.1837.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, nr. 393 din 19.09/01.10.1837.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 401 din 24.12.1837.

⁴⁵ APOSTC – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. IV, nr. 432 din 01.07.1838.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 450 din 20.10.1838.

oficiul parohial își rezerva dreptul de a-i diminua diurna zilnică la care s-a obligat prin semnarea contractului⁴⁷.

Din materialul arhivistic se deduce că în cursul anului 1838 au fost întreprinse pe lângă lucrările importante la sculptura și pictura iconostasului și alte lucrări ale căror cheltuieli au început să provoace greutate de plată la timp a tuturor obligațiilor. La data de 1 iulie 1838 Mihajlo Janić a înaintat o cerere consiliului parohial pentru plata sumei de 800 de forinți pentru lucrările ce avea să le finalizeze la iconostas. Ca măsură de precauție consiliul a hotărât ca suma datorată lui Janić să fie plătită, după termenii contractuali, la finalizarea lucrării⁴⁸. Janić și-a fundamentat cererea pe motivul că a fost dator pictorului Sava Petrović 100 de forinți în argint. Chiar dacă lucrările lui Janić au fost aproape gata, aurarul Georgije Petrović încă nu a putut să înceapă lucrările sale la poleirea iconostasului. Acesta a dorit să înceapă lucrările, motivând că de un an, de când a semnat contractul cu oficiul parohial, a trăit fără nici un venit, drept pentru care a cerut ca în conformitate cu prevederile contractuale să i se permită să întreprindă câteva intervenții necesare pentru începutul lucrărilor. Consiliul parohial a recunoscut importanța și necesitatea acestor lucrări, dar din cauza lucrărilor curente, la care s-au adăugat și cheltuieli pentru o fântână nouă și pentru pardoseala nouă din biserică, au fost nevoiți temporar să suspende orice altă activitate⁴⁹.

De aceea oferta lui Töpfer din Viena⁵⁰ a fost agreată. Acesta, aflându-se la Timișoara a vizitat catedrala episcopală și și-a manifestat dorința să poleiască anumite părți din iconostas pe cheltuiala proprie. Pentru a nu apărea diferențe între maniera de execuție, acestuia au fost încredințate capitellurile de pe iconostas precum și alte părți care nu se integrau în compoziția imediată a catapetesmei⁵¹. Töpfer a terminat relativ repede obiectele care i-au fost încredințate, astfel că în luna martie acesta anunța din Viena că dorește să vină personal să le aducă, cerând un termen când poate fi primit de către comisia oficiului parohial. Acesta a fost îndemnat să trimită obiectele la Timișoara, împreună cu oferta lui pentru poleirea stranelor

bisericești și a iconostasului. Totodată episcopii au fost împuterniciți să compare lucrările acestuia și ale lui Petrović pentru a se putea decide mai departe cui va fi încredințată poleirea iconostasului⁵². Spre sfârșitul lunii obiectele au ajuns la Timișoara⁵³. În scurt timp a ajuns și oferta acestuia pentru iconostas, stranele cantonale, tronul arhieresc și tronul Maicii Domnului, precum și toate scaunele și mobilierul bisericesc. Pentru această lucrare acesta a cerut suma de 10.000 de forinți obligându-se la finalizarea lucrărilor până la sfârșitul lunii octombrie 1840⁵⁴. Consiliul a fost de acord să cedeze această lucrare aurarului vienez, drept pentru care a fost întocmit și un contract în trei exemplare, câte unul părților contractante, iar un exemplar conducerii consistoriului episcopiei. Contractul a fost citit și aprobat în ședința consiliului parohial din data de 4 iunie 1839⁵⁵. La citirea ofertei au fost prezenți și Petrović și Nedović afirmând că pentru ei suma este prea mică, drept pentru care renunță la orice pretenții și clauze contractuale, cerând totuși să fie plătiți pentru acele părți de iconostas pe care le-au poleit și care au servit drept probă de lucru. Pentru acestea celor doi le-a fost cedată suma de 30 de forinți⁵⁶.

Însă nu după mult timp aceștia au înaintat oficiului parohial cererea ca să fie despăgubiți cu suma de 2.000 de forinți deoarece lucrarea promisă și garantată prin contract a fost cedată lui Töpfer, iar ei, respectând clauzele contractuale au așteptat începerea lucrărilor, fapt care le-a adus un mare prejudiciu financiar. Motivul pentru care Töpfer a fost preferat în detrimentul lor trebuie căutat mai întâi în prețul de execuție dar și în calitatea lucrărilor. Drept urmare consiliul parohial le-a răspuns celor doi că obligațiile contractuale au fost anulate în momentul în care aceștia au reziliat contractul de comun acord, fapt pentru care parohia nu poate fi obligată la plata vreunei daune⁵⁷.

Pe la mijlocul anului 1839, Janić a fost gata să finalizeze lucrările la sculptura iconostasului. Apreciind calitatea lucrărilor sale, membrii comisiei speciale de recepție a lucrărilor i-au cerut să înainteze o nouă ofertă pentru mai multe obiecte de mobilier. Astfel la data de 4 iunie 1839 Mihailo Janić a înaintat o ofertă în valoare de 3.000 de forinți. El urma să execute în lemn de tei Mormântul Domnului după un proiect adus din

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 484 din 28.03.1839.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 430 din 01.07.1838.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 443 din 20.10.1838.

⁵⁰ *Handels – und Gewerbs-Schematismus von Wien und dessen nächster Umgebung*, Viena (1848), 766.

⁵¹ APOSTC – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Volumul IV, nr. 444 din 20.10.1838.

⁵² *Ibidem*, nr. 483 din 28.03.1839.

⁵³ *Ibidem*, nr. 484 din 28.03.1839.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 489 din 28.05.1839.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 493 din 04.06.1839.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 489 din 28.05.1839.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 517 din 12.11.1839.

Viena, 6 ripide și 6 sfeșnice, cu crucea aferentă, 6 sfeșnice pentru Sfânta Masă, un amvon cu trei trepte, un iconostas mic în pronaos, în galeria destinată corului o galerie din sticlă cu o icoană a Răstignirii Domnului, asemănătoare cu cea de pe iconostas, și strane pentru cor, în altar o boltă deasupra tronului arhieresc și deasupra proscomidiei, mânere pentru baldachin și un chivot. În ședința consiliului parohial oferta a fost acceptată iar epitropii îndemnați să semneze un nou contract cu Janić⁵⁸. Acesta a câștigat foarte repede încrederea și respectul comunității bisericești fapt pentru care drept mulțumire pentru răspunsul prompt și execuția în timp record a anumitor elemente care urmau să fie poleite cu aur, consiliul a hotărât să fie recompensat cu 10 forinți în argint⁵⁹.

Oficiul parohial s-a îngrijit în permanență să ofere condiții din cele mai bune lui Janić și Daniel, mai ales în ceea ce privește onorarea clauzelor contractuale în privința remunerației. La data de 25 iunie 1839 s-a constatat că există anumite perioade când lipseau lichiditățile în vistieria parohială. Pentru a nu întrerupe lucrările, dar mai ales pentru a putea fi onorate plățile către cei doi, epitropii au fost împuterniciți să împrumute 1.000 de forinți în argint de la Nikola Gyurisko de Modos, care de altfel s-a și oferit să împrumute oficiul parohial pentru bunul mers al lucrărilor⁶⁰. Temerile consilierilor au fost pe deplin justificate. La data de 3 septembrie Daniel cerea, ca pe lângă cei 1.000 de forinți plătiți drept avans, să-i fie plătită în avans și suma de 850 de forinți. Cererea lui a fost acceptată în principiu, iar comisia numită pentru supravegherea lucrărilor a fost din nou solicitată pentru a examina dacă acesta și-a onorat la timp și conform contractului lucrările⁶¹.

La data de 15 septembrie 1839, Daniel a fost vizitat la Timișoara în atelierul unde picta de Peter Ludwig Friedrich Baudri⁶². Călătorind prin Banat acesta și-a notat impresiile într-un jurnal de călătorie. După vizita întreprinsă la Daniel acesta a notat:

„... Atunci l-am vizitat pe Daniel, pictorul. M-am anunțat din timp, așa că el m-a primit prieteneste. Domnul Daniel a fost ocupat cu picturile sale pentru

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 491 din 04.06.1839.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 494 din 04.06.1839.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 498 din 25.06.1839.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 514 din 03.09.1839.

⁶² Friedrich Baudri (20 aprilie 1808 – 6 octombrie 1874), renumit pictor german, membru al Reichstag-ului, fratele lui Johann Anton Friedrich Baudri vicar general al arhidiecezei romano catolice de Cologne și episcop auxiliar de Cologne (Johann Jacob Merlo, Eduard Firmenich-Richartz, *Kölnische Künstler in alter und neuer Zeit*. Schwann, Düsseldorf, 1895).

biserica sârbă și a avut deja câteva portrete terminate, dintre care mai multe au fost bune și frumoase. Domnul Daniel îmi spunea că a învățat singur, că s-a autoformat pictor, că niciodată nu a părăsit Banatul, și nu a văzut niciodată vreo pictură a vreunui pictor cunoscut (nou sau vechi). În aceste împrejurări găsesc că domnul Daniel este un artist desăvârșit, căruia îi este necesară doar recunoștința externă, ca să devină cunoscut înainte de mulți alții. Coloritul său este curat și la locul lui, draperiile sale nu sunt forțate, bine conturate după forme și caracteristici, iar desenul său, chiar și atunci când este superficial și slab, totuși nu este mai puțin bun. În rest m-aș bucura foarte ca să nu mă fi păcălit în așteptările mele și să fi văzut în persoana domnului Daniel un veritabil pictor sârb, care ar putea fi un artist solid, dacă ar fi lucrat alături de pictori renumiți și dacă ar avea ocazia să cunoască lucrările pictorilor bătrâni. Am petrecut câteva ore cu el și cu soția acestuia...⁶³.

Töpfer a recomandat conducerii oficiului parohial ca vienezul Jozsef Habinger să execute lucrările prevăzute la bolta bisericii. Habinger a înaintat oferta lui pentru *albirea boltei* în valoare de 6.000 de forinți, iar la începutul anului 1840 a cerut aprobarea pentru începerea lucrărilor. Prin intermediul epitropilor, Habinger a fost înștiințat că i se poate ceda lucrarea amintită însă în afară de bolta deasupra altarului și deasupra galeriei corului pentru suma de 4.000 de forinți⁶⁴. Habinger a răspuns că el nu poate lucra decât pentru suma de 5.000 de forinți, iar în replică conducerea parohiei a oferit un maximum de 4.500 de forinți, în caz contrar Töpfer a fost rugat să caute alt pictor la Viena⁶⁵. Habinger a semnat până la urmă contractul, cerând în avans 500 de forinți în argint pentru deplasarea sa de la Viena la Timișoara, iar suma a fost trimisă acestuia prin Töpfer. Chiar dacă veniturile parohiei au înregistrat o ușoară creștere, totuși epitropii au atenționat că pentru plata tuturor contractelor este necesară suma de aproximativ 7.000 de forinți în argint, sumă de care vistieria parohială nu dispunea. De aceea ei au recomandat ca această sumă să fie împrumutată de la diverse persoane fizice⁶⁶. Anterior venirii lui Habinger la Timișoara, au fost ridicate schelele necesare de către Franz Kuncz pentru suma de 200 de forinți în argint, iar Johann Emerich Gruber a executat reparații la bolta bise-

⁶³ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару Град*, Темишвар (2011), 162.

⁶⁴ APOSTC – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Volumul V, nr. 694 din 11.02.1840.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 534 din 13.03.1840.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 545 din 03.04.1840.

ricii⁶⁷ deoarece Habinger era așteptat să ajungă la Timișoara la începutul lunii mai⁶⁸. Habinger a început să picteze foarte repede. La mijlocul lunii mai 1840 acesta a cerut ca să fie mutată candela de argint cu 12 brațe, care se afla suspendată deasupra naosului, deoarece în acel loc acesta avea de gând să picteze pe Dumnezeu Tatăl⁶⁹. La mijlocul lunii octombrie 1840 Habinger a terminat toată pictura boltei⁷⁰. Comisia care a participat la recepția lucrării a înaintat lui Habinger o cerere prin care solicita ca și zidurile verticale, precum și boltele de la geamuri să fie pictate⁷¹.

La începutul lunii februarie, adică la șaisprezece luni de la începerea lucrărilor Daniel a pictat doar șase icoane, ceea ce a produs nemulțumire în rândul comunității. Comisia a fost îndrumată să ceară cele șase icoane și să le depună într-o încăpere din incinta casei comunității bisericești. De asemenea epitropilor le-a fost cerută o situație cu privire la plata sumelor în avans, iar Daniel să fie atenționat asupra punctelor 2, 3 și 4 din contract cu privire la respectarea termenilor contractuali. Comisia a luat act de hotărârea consiliului și a examinat cu atenție icoanele pictate de Daniel. Nemulțumirea comisiei a fost legată de prezentarea lui Iisus Hristos cu steagul în mână, ceea ce în opinia lor a fost contrar picturii ortodoxe, cu atât mai mult cu cât această icoană va fi pusă la loc de cinste, ca icoană împărătească. Chiar mai mult, Daniel a fost sfătuit ca împreună cu doi membri din comisie, pe cheltuiala parohiei să viziteze bisericile de la Novi Sad și Vârșeț pentru a vedea mai multe modele de urmat, după care să corecteze icoana Mântuitorului⁷².

La sfârșitul lunii octombrie 1840 Töpfer a anunțat că a terminat toate lucrările de poleire a iconostasului, stranelor cantonale, precum și a tronurilor Maicii Domnului și a celui arhieresc, drept pentru care a cerut comisiei să inspecteze lucrările sale și să adreseze eventualele nemulțumiri pentru a fi corectate. Comisia a fost mulțumită pentru calitatea cu care au fost executate lucrările, drept urmare a propus ca acestuia să fie plătită în plus suma de 400 de forinți⁷³. Deoarece acesta era așteptat la Pesta pentru a prelua poleirea părților din biserica Învierii Domnului, Mihajlo Janić a fost rugat să urgenteze lucrările la Mormântul Domnului și la baldachin,

pentru a putea fi poleite înainte de plecarea lui Töpfer la Pesta⁷⁴.

La începutul anului 1842 vistieria parohială s-a confruntat din nou cu greutăți. Daniel a cerut la data de 15 februarie să-i fie plătiți banii pentru întreținerea lunară, fapt pentru care a fost îndrumat la epitropi pentru plata sumei⁷⁵. La următoarea ședință a consiliului parohial din data de 23 aprilie epitropii înștiințau consiliul parohial că nu pot onora plata către Daniel din cauza lipsei banilor, dar au fost îndrumați să împrumute pentru a-i oferi posibilitatea acestuia să termine la timp pictura icoanelor⁷⁶. Cu toate acestea Daniel a acumulat foarte multe datorii în oraș. Până în primăvara anului 1842 avea datorii de 600 de forinți în argint, drept pentru care a cerut aprobarea consiliului ca lucrările pe care le-a început să le mute la casa personală din Becicherecul Mare (Zrenjanin) unde va continua lucrul la celelalte picturi. Daniel a motivat această cerere și prin faptul că astfel se vor diminua cheltuielile parohiei pentru întreținerea lui, iar la finalul lucrărilor parohia avea să-i plătească un rest de 1660 forinți. Din răspunsul oferit lui Daniel aflăm că el, la data respectivă, avea să termine încă douăsprezece icoane, precum și icoanele proorocilor. Pentru întreținerea sa avea să primească pe mai departe 60 de forinți lunar. Totodată acesta a fost atenționat că la sfârșitul lunii octombrie 1842 se vor împlini cinci ani de când acesta a început să lucreze la pictura iconostasului, iar pentru a scădea din cheltuielile personale, i-a fost cedată o locuință până la sfârșitul lunii septembrie 1842⁷⁷. La mijlocul anului 1842 Daniel a părăsit totuși Timișoara și s-a mutat împreună cu soția la Becicherecul Mare. Până la finalul lunii octombrie Daniel a primit suma de 5.326 de forinți, rămânând un rest de plată de 674 de forinți, devansând totodată termenul de la 4 la 5 ani, drept pentru care s-a hotărât sistarea rentei lunare pentru întreținerea lui și plata oricăror sume până la finalizarea lucrării⁷⁸. Daniel a încercat să înduplece consiliul parohial să revină asupra acestei decizii, însă demersul său nu a avut sorți de izbândă⁷⁹. Acest fapt a contribuit ca Daniel să grăbească lucrările. La data de 13 iunie 1843 acesta a înștiințat consiliul parohial că toate lucrările vor

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 549 din 16.04.1840.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 551 din 11.02.1840.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 562 din 16.05.1840.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 574 din 20.10.1840.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 575 din 22.10.1840.

⁷² *Ibidem*, nr. 533 din 13.03.1840.

⁷³ *Ibidem*, nr. 576 din 04.11.1840.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 588 din 09.02.1841.

⁷⁵ APOSTC – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Volumul VI, nr. 640 din 15.02.1842.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 645 din 23.04.1842.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 644 din 23.04.1842.

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 667 din 20.10.1842.

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 694 din 26.02.1843.

fi gata până la sfârșitul lunii august, iar consiliul a aprobat suma de 240 de forinți pentru plata întreținerii lunare⁸⁰. Acest lucru ne îndreptățește să afirmăm că Daniel a revenit la Timișoara la începutul lunii martie 1843 unde a continuat să lucreze la pictura iconostasului. Cu toate acestea Daniel nu a terminat pictura nici la data promisă. Astfel, în luna septembrie acestuia i-a fost înmănat un ultimatum, consiliul parohial rezervându-și dreptul de a-l acționa în judecată⁸¹.

La data de 13 noiembrie 1843 Constantin Daniel a informat conducerea oficiului parohial că a finalizat toate lucrările la pictura iconostasului, drept pentru care a cerut mai întâi sa-i fie plătit restul de 366 de forinți. De asemenea a menționat că toate cheltuielile sale au depășit cu 500 de forinți suma pe care a propus-o la licitație, drept urmare a cerut ca să-i fie plătită aceasta cu titlu de premiu. La această dată comisia desemnată a înaintat un raport consiliului parohial cu privire la lucrările efectuate de Daniel. Aceștia au constatat că nu au fost pictate portretele celor doisprezece prooroci. Totodată amintesc că aceste icoane, ar fi trebuit să fie așezate pe iconostas în zona superioară, dar deoarece sculptorului Janić i-a fost aproape imposibil să execute lucrările de tâmplărie din cauza locului foarte restrâns, pictorul nu a avut pregătite locurile dedicate acestor reprezentări. De aceea Daniel a fost solicitat ca în locul acestor icoane să picteze alte douăsprezece icoane care vor fi puse pe *iconostasul mic* din pronaos⁸², dar s-au lovit de un refuz categoric din partea acestuia. Examinând icoana centrală a iconostasului, aceștia au concluzionat că este foarte bine executată, mai puțin chipul lui Dumnezeu Tatăl care are *o expresie temătoare a feții*. De asemenea au fost de părere că reprezentarea lui Hristos pe icoana Învierii nu este în concordanță cu caracterul sacru al lăcașului de cult. Unul dintre cele mai importante reproșuri au vizat icoana Mântuitorului. Pe aceasta Hristos apărea ținând un steag, iar conform comisiei, Daniel a fost atenționat în mai multe rânduri să corecteze această icoană, dar a rămas consecvent viziunilor sale artistice. Mențiunile comisiei s-au îndreptat în principal în direcția nerespectării anumitor proporții la personajele prezentate în diferite scene testamentare. Luând în considerare raportul acestei comisii, refuzul lui Daniel de a picta cele 12 icoane, precum și raportul epitropilor care anunțau o cheltuială de 385 de forinți peste prețul

⁸⁰ *Ibidem*, nr. 711 din 13.06.1843.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 716 din 05.09.1843.

⁸² Iconostasul mic reprezintă delimitarea dintre pronaos și naos.

contractului pentru diferite servicii s-a hotărât prin vot secret neacordarea primei de 500 de forinți, ci doar onorarea sumei restante⁸³.

Despre lucrările lui Daniel la acest iconostas, ucenicul său Lazar Nikolić amintea că: „... *figurile au fost desenate mai întâi cu cretă albă, iar apoi, după corecturile de rigoare, au fost desenate definitiv cu creionul, iar după ce a fost gata și această procedură, s-a trecut la vopsirea cu culoare. Spre deosebire de ceilalți artiști, care folosesc culori cumpărate și deja preparate, Daniel le-a pregătit singur, le amesteca și potrivea până ce ochiul său nu ar fi fost mulțumit... astfel Daniel nu a ținut cont de norme, explicând: prietene, doar asta simt, că acum este destul din această culoare, dar nu vă pot spune de ce mă mulțumesc cu această culoare sau cu cealaltă*”⁸⁴. Majoritatea icoanelor au fost pictate în atelierul lui Daniel, însă icoana centrală a Sfintei Treimi precum și icoanele prăznicare au fost pictate direct pe iconostas, tehnica fiind preferată de pictor pentru a da expresivitate mai mare lucrării. În acest sens el a cerut consiliului parohial aprobarea ca să picteze aceste icoane direct *la locul lor*, solicitând în acest sens să fie montată o schelă în fața altarului⁸⁵. Cu toate acestea la sfârșitul lunii august 1841 acesta a fost în întârziere cu 16 icoane⁸⁶.

Putem spune că obștea bisericii și conducerea oficiului parohial au fost mulțumite de lucrările care au ținut mai mulți ani. Pentru a face cunoscută realizarea de excepție a celor mai importanți artiști ai momentului oficiul parohial l-a angajat pe redactorul Karl Spilly pentru a oferi o descriere a iconostasului în ziarele locale (posibil *Temeswarer Zeitung*)⁸⁷. Daniel a fost vizitat în atelierul său de la Timișoara și de ministrul Istvan Gorove, care a avut doar cuvinte de laudă în ziarele maghiare⁸⁸.

Conținutul tematic al iconostasului pictat de Daniel este alcătuit din următoarele icoane: 1 – Mucenicia Sfântului Arhidiacon Ștefan, 2 – Rugul neaprins, 3 – Jertfa lui Avraam, 4 – Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul, 5 – Sfântul Arhanghel Gavril, 6 – Sfântul Arhanghel Mihail, 7 și 8 – scena Bunavestirii, 9 – Sfântul Ierarh Nicolae, 10

⁸³ APOSTC – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. VI, nr. 729 din 13.11.1843.

⁸⁴ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, Срби у Темишвару..., 158.

⁸⁵ APOSTC – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. V, nr. 604 din 13.04.1841.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 613 din 27.08.1841.

⁸⁷ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, Срби у Темишвару..., 163; APOSTC – Fond Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. V, nr. 599 din 13.04.1841.

⁸⁸ *Pesti Hirlap*, Pesta, nr. 45377, din anul 1841.

– Fecioara Maria, 11 – Iisus Hristos, 12 – Sfântul Ioan Botezătorul, 13 – Nașterea Maicii Domnului, 14 – Intrarea în hram a Maicii Domnului, 15 – Sfânta Treime, 16 – Nașterea Domnului, 17 – Botezul Domnului, 18 – Învierea Domnului, 19 – Înălțarea Domnului, 20 – Pogorârea Sfântului Duh, 21 – Schimbarea la Față, 22 – Rugăciunea paharului, 23 – 34 – Cei 12 Apostoli, 35 – 37 – Răstignirea Domnului. Pe tronul episcopal este pictat Sfântul Sava, iar pe tronul Maicii Domnului Fecioara cu Pruncul în brațe, iar dedesubt scena Salvării lui Petru din mare. Pe lângă picturile iconostasului, Daniel și-a dovedit măiestria și pe icoanele aflate în spațiul destinat cantorilor bisericești. Strana nordică are două picturi reprezentându-i pe Ioan Damaschin, Sfântul Gheorghe, Sfântul Ilie și Sfântul Dimitrie, iar stranele cântăreților au două icoane reprezentându-i pe David și Efreem Siru. Strana sudică îi are reprezentați pe cei trei ierarhi Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur și Arhidiaconul Ștefan, iar stranele cântăreților pe regele Solomon și Cosma Melodul⁸⁹.

Concluzii

După cum se anunța încă de la început au fost prezentate datele istorice, întâmplările petrecute și hotărârile luate de consiliul parohial al parohiei ortodoxe Timișoara-Cetate în perioada 1836–1843 care corespunde cu perioada în care au fost demarate cele mai ample lucrări de înfrumusețare a interiorului bisericii. Fără a avea pretenția unui caracter exhaustiv tema enunță câteva probleme la care cercetările ulterioare vor trebui să dea un răspuns. Literatura de specialitate pomenește că Ștefan Aleksić a fost membru al echipei care a participat la restaurarea picturii murale în anul 1903, dar nu amintește cât s-a păstrat din pictura lui Habinger și ce anume a restaurat echipa din care făcea parte Aleksić. De asemenea este o necunoscută și compoziția, dar și soarta vechi picturi, anterioare celei lui Habinger. O altă necunoscută este traseul pe care l-a urmat vechiul iconostas a lui Ștefan Tenecki de la Timișoara până la Lățunaș, precum și implicațiile baronului Stojanovics vizavi de drumul parcurs de această capodoperă a barocului din Banat. Având în vedere abundența materialului arhivistic existent se poate nutri speranța că prin publicarea acestuia să se ofere cercetătorilor din domeniu date necesare pentru un răspuns complet privind activitatea acestui *Tizian al Banatului*, cum a fost supranumit Constantin Daniel, dar și a celorlalți pictori

și aurari care au lăsat moștenire societății bănățene una dintre cele mai spectaculoase operă de artă.

ABREVIERI

AEOST – Arhiva Episcopiei ortodoxe sârbe de Timișoara

APOSTC – Arhiva Parohiei Ortodoxe Sârbe Timișoara-Cetate

BIBLIOGRAFIE

Documente arhivistice

A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Libri regii* – 65. kötet – 287 – 291. Oldal; A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Acta generalia* – 1827 – N°. 578; HU MNL OL A 57 – 65 – 0194.

A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Libri regii* – 64. kötet – 866 – 871. Oldal; A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Acta generalia* – 1823 – N°. 12179; HU MNL OL A 57 – 64 – 0546.

A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Libri regii* – 53. kötet – 27 – 31 oldal; A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Acta generalia* – 1784 – N°. 1790; HU MNL OL A 57 – 53 – 0010.

A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Libri regii* – 65. Kötet, 780 – 781. Oldal; A 39 – Magyar Kancelláriai Levéltár – *Acta generalia* – 1831 – N°. 12751.

AEOST – Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. I.

AEOST – Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. II.

AEOST – Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. III.

APOSTC – Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. IV.

APOSTC – Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. V.

APOSTC – Protocolul ședințelor Parohiei Ortodoxe sârbe Timișoara Cetate, Vol. VI.

Y 1 – A Magyar Országos Levéltár Levéltára – *Általános iratok* – 61/1903. OL szám; HU MNL OL A 130 – Illésy – 1v – 1010.

Lucrări editate

Бугарски, Стеван; Степанов, Љубомир, *Историјски и културни споменици Срба у румунском Банату*, Темишвар (2008).

⁸⁹ Миодраг Јовановић, *Сликаство темишварске епархије*, Нови Сад (1997), 495–496.

- Бугарски, Стеван; Степанов, Љубомир, *Срби у Темишвару Град*, Темишвар (2011).
- Колундџија, Јован, *Moștenirea pictorului Stefan Tenecki în Episcopia Sremului, Patrimoniul și patrimoniulizare*, București (2018), 42–63.
- Ковách, Géza, *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848*, Szeged (1998).
- Летопис Матице српске, Нови Сад (1873); Сербске народне новине, Будим (1842).
- Merlo, Johann Jacob; Firmenich-Richartz, Eduard, *Kölnische Künstler in alter und neuer Zeit*, Schwann, Düsseldorf (1895).
- Микић, Олга, *Никола Алексић*, Нови Сад (1974).
- Nagler, Georg Kaspar, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon*, Vol. 11, Leipzig (1936).
- Negru, Adrian, *Constantin Daniel*, Panciova (1996).
- Radu, Demetriu, *Diecesa Lugojului*, Lugoj (1903).
- Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац (1996).
- (Вуковић), Сава, епископ шумадијски, Епископ Николај (Димитријевић), епископ темишварски (1728–1744), *Темишварски зборник*, Нови Сад (2001), 113–124.